

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВИПУСК № 10

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Луганськ 2009

Філософські дослідження. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - Випуск № 10. - Луганськ, 2009. - 260 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету (протокол № 1 від 25 вересня 2009р.).

Включено ВАК України до переліку фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських наук. Постанова ВАК України №1-05/6 від 12.06.2002 р. Бюлетень ВАК України № 9, 2002 р.

Свідectво державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Серія КВ №8465 від 23. 02. 2004р.

Редакційна колегія:

Суханцева В.К.	- доктор філософських наук, професор
Левчук Л.Т.	- доктор філософських наук, професор
Малахов В.А.	- доктор філософських наук, професор
Мізіна Л. Б.	- доктор філософських наук, професор
Бондаренко В.Д.	- доктор філософських наук, професор
Шелюто В.М.	- кандидат історичних наук, доцент
Восводін О.П.	- доктор філософських наук, професор
Рябініна О.В.	- доктор філософських наук, професор
Федь І. А.	- доктор філософських наук, професор
Федь А.М.	- доктор філософських наук, професор
Ісаєв В. Д.	- кандидат філософських наук, професор

Відповідальний редактор	- Суханцева В.К.
Відповідальний секретар	- Шелюто В.М.
Літературний редактор	- Бугокова Л.В.
Технічний редактор	- Дроговоз Т.М.
Коректор	- Руднік Я.В.

До збірника увійшли праці докторантів, аспірантів та молодих науковців, які досліджують актуальні проблеми історії філософії України, культури, етики, естетички, онтології, гносеології, філософії науки, соціальної філософії. Збірник містить як класичні питання філософії, що потребують реінтерпритації, так й зовсім нові, що відображають появу різних соціальних контекстів, в яких людина маніфестує свої властивості по-іншому, ніж це було усталено.

Матеріали збірника друкуються мовою оригіналу.
Статті прорецензовані членами редакційної колегії.

ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРА, СУСПІЛЬСТВО

Воеводин А.П., Нестеров П.Н.

Мозг и воля в поисках измерения человеческой свободы 7

Денисюк Ж.З.

Масова культура і проблеми національно-культурної ідентичності в умовах глобалізації 22

Серостанова О.Б.

Обмінні відносини: проблеми, підходи, рішення 31

Татаров Р.М.

OUSIA: Забуте значення слова 39

Федь І.А.

Ідея образу в онтологічних вимірах 50

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Ерєменко А.М.

Понятие социального действия у М.Вебера и проблемы теории исторического события 56

Шаповал В.Н.

Понятие свободы в концепциях И. Берлина и

Ф. Хайека 65

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Бондаренко В.Д.

Особенности та перспективи взаємодії церкви зі світською школою в сучасній Україні 72

Муза Д.Е.

Восточнохристианская цивилизация как носительница эсхатологического модуля сознания: к генеалогии проблемы 78

Цепковская Е.В.

Понятие сакрального в теологии, религиоведении, религии 89

ЕСТЕТИКА ТА ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА

Звонок Н.С.

Византийский православный канон и теория иконы 95

Дерев'янюк К.В.

Формування естетично-мистецтвознавчої системи Ганса Зедльмайра 102

Дамбровская Т.И.

Онтология эстетического сознания (антропологический подход) 110

Капичина Е.А.

Особенности музыкального языка отечественной школы авангарда в свете Хайдегеровской философии 117

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 7.01:376.4

Бондаренко В.Д.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ ЗІ СВІТСЬКОЮ ШКОЛОЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

В статті розглядаються загальні тенденції, основні шляхи та принципи розвитку співпраці релігійних організацій зі світською освітою. Зазначено напрямки спільної роботи духовенства, представників уряду та освітян задля підвищення духовності та зміцнення моральних засад нашого суспільства. Дж.З

Одним із очевидних наслідків суспільних трансформацій в період новітньої історії України стало перетворення церкви із позасистемного елементу українського суспільства доби «реального соціалізму» у повноцінний суспільний інститут, співмірний за своєю питомою вагою та впливом з іншими суспільними інститутами такими як сім'я, школа, армія тощо.

Набувши нових якісних характеристик, що базуються на результатах системних змін суспільного статусу церкви в Україні в останні двадцять років, вона не лише відчула потребу у розвитку контактності з іншими суспільними інститутами, а в ряді випадків навіть виступила ініціатором розширення та зміцнення таких контактів.

Церковні документи доктринального характеру досить чітко визначають характер, активність та межі контактності та співпраці церкви з іншими суспільними інститутами. [1] Догматичні та канонічно-правові особливості різних церков окреслюють пріоритетність такої контактності та співпраці для кожної з них. В свою чергу історичні особливості розвитку релігійних організацій накладають свій відбиток на конкретні форми співпраці церкви з іншими суспільними інститутами. Самі ж ці суспільні інститути також по різному сприймають активне намагання церкви співпрацювати з ними, їхнє ставлення до такої активності церкви часом сягає протилежних за своїм знаком максимум від захоплення і цілковитої підтримки до глухого спротиву та відвертих побоювань клерикалізації суспільства.

Однак після довгих десятиліть відчуження церкви від активного суспільного життя мабуть і не варто було чекати безпроблемного відновлення її активної співпраці з іншими суспільними інститутами. Адже більшість із них змушена була прямо протидіяти церкві, не кажучи вже про повну втрату історично напрацьованих форм спільної діяльності на благо суспільства.

Природно, що процес відродження взаємодії церкви з іншими суспільними інститутами в сучасній Україні розпочався саме в основних царинах

соціальної активності церкви у сфері виховання, навчання, просвітництва, соціальної роботи, роботи з проблемними суспільними групами, благодійності, підтримки суспільної моралі, милосердя тощо. Саме з цих причин система світської освіти та виховання (світської школи) склали собою один із основних пріоритетів церкви у справі налагодження її співпраці із іншими суспільними інститутами. Нині українські церкви, з одного боку, та система світської освіти з другого, досягли найбільшого прогресу у розвитку взаємовигідного співробітництва.

З відомих причин згадані форми співпраці світської школи та Церкви не збереглися в Україні так само, як і реальне співробітництво Церкви з іншими суспільними інститутами, що поставало в процесі природно-історичного розвитку українського суспільства. Повернення нашого народу на стовпову дорогу суспільно-історичного розвитку з необхідністю повинно було актуалізувати цю проблему.

В основі цього процесу лежить, з одного боку, інтерес Церкви, як інституції, яка спрямовує свої зусилля на пошук шляхів морального виховання членів людської спільноти, а з другого зацікавленість держави, суспільства, а відтак і світської школи, у становленні дієвої системи виховання підрастаючого покоління, що змогла б прийти на зміну втраченим формам виховної роботи радянської доби.

Не останню роль відіграє також те, що молодому поколінню у якийсь спосіб слід повернути колосальний пласт культурної спадщини, пов'язаний із встановленням та розвитком релігійних доктрин та Церкви, що впродовж багатьох років визначали характер духовно-культурного життя народу, впливали на становлення економіки та позначались навіть на ментальних рисах людини.

Питання співпраці Церкви із світською школою дебатуються впродовж усього періоду новітньої української історії. Однак, неоднакова вкоріненість релігійних цінностей в різних регіонах України, слабкий інституційний розвиток церкви та ненапружаність конкретних форм її співпраці із світськими інститутами тривалий час не давали можливості на практиці реалізуватися цьому природному союзові, або продовжували паліативи, що не могли суттєво просунути таку співпрацю вперед.

Аналізуючи пройдений шлях можна стверджувати, що попри труднощі, пов'язані з необхідністю переборювання радянських ідеологем щодо цілковитої автономності світської школи і Церкви у справі просвітництва і виховання, і школа, і церква зближувалися у питаннях взаємної співпраці. Про це красномовно свідчать дані Міністерства освіти і науки України

За даними МОН України в школах 19 регіонів України вивчається біля 100 предметів навчально-виховного духовно-релігійного спрямування, їхнім вивченням охоплено близько 356 тис. учнів. Зазначимо, що динаміка цього процесу висхідна, що свідчить про об'єктивну потребу суспільства у включенні нових потужностей у співпраці школи з Церквою.

Вся робота набула нової якості у зв'язку з появою відповідних доручень Президента України. Не можна сказати, що в цьому напрямку нічого не

робилося досі. Достатньо згадати неодноразові спільні засідання керівництва Міністерства освіти і науки, Держкомрелігій та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, відповідні доручення політичних керівників держави, плідну роботу Всеукраїнського православного педагогічного товариства та відповідних структурних підрозділів інших церков та релігійних організацій, наукові конференції та інше. Достатньо сказати, що Указ Президента України № 297 від 21.03.2002 р. «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» прямо вказував на необхідність виконання цього завдання. «Міністерству освіти та науки України, Державному комітету України у справах релігій разом з Академією педагогічних наук України, підкреслювалося в Указі, за участю церков та релігійних організацій розробити пропозиції щодо запровадження духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес».

Однак, очевидно, лише сьогодні настала «повнота часу», що дозволяє перевести цю роботу у русло практичної реалізації, зробити її системною, і тому дуже важливо повести її ґрунтовно, без зайого поспіху, з відчуттям партнерської відповідальності і поступливості сторін. Цього намагається досягти спеціально утворена в МОН України комісія, що мала б бути утворена ще у 2002 році. До складу комісії включені фахівці з багатьох галузей, представники Церков та релігійних організацій та менеджери освітньої сфери. Є усі сподівання, що її робота буде плідною і виправдає давні суспільні очікування. Добрим прикладом практичної реалізації кроків, спрямованих на зближення Церкви зі школою, став недавній досвід київських освітян, які запровадили в столичних школах викладання основ християнської етики.

Першим серед питань, що постають у процесі реалізації проекту запровадження духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес світської школи, є питання «Що і хто повинен викладати?» Стосовно цих «що?» і «хто?» уже давно точаться жваві дискусії на сторінках як релігійної, так і світської, переважно педагогічної та релігієзнавчої, періодики. Точки зору, що висловлюються, зводяться до наступних аргументів: викладати етику відповідним чином наповнивши її духовно-релігійним змістом; викладати «Основи православної культури», враховуючи його історичну системоутворюючу роль для української культури, викладати основи релігійних етичних систем тих релігій, що становлять собою помітне явище на сучасній конфесійній карті України; викладати релігієзнавство.

Остання, у сенсі досягнення мети духовно-морального зростання підрастаючого покоління зразу відпадає. Адже йдеться не про отримання дітьми суми спеціальних знань про релігію та Церкву, їхній зміст та історію. а саме про моральне їх виховання, чого викладання релігієзнавства забезпечити не здатне.

Решта точок зору, з нашого погляду, повинні бути враховані, бо за кожною з них стоять невідпорні аргументи. Міністерство освіти і науки пішло саме цим шляхом, надавши батькам право вибору світського предмету етики або факультативного курсу з морально-етичної проблематики. Однак, такий

підхід, з нашої точки зору, вже вимагає корекції. Безумовно, що статус цих двох предметів повинен бути зрівняний, а основним об'єктом уваги має стати зміст заафішованого курсу чи курсів з морально-етичної проблематики. Ця робота, окрім відбору та осмислення змістових блоків, здатних формувати у шкільної молоді духовно-моральні ідеали добра, любові, справедливості, свободи, істини, краси, повинна базуватися також як на усвідомленні факту особливої ролі православ'я в культурному житті українського народу, так і на урахуванні факту реальної поліконфесійності нашого суспільства.

Успіх цієї справи немалою мірою залежить від найповнішого урахування тих напрацювань, які вже є в цій галузі. За попередні роки був накопичений значний досвід цієї роботи в школі. Надзвичайно цінним у ньому, в першу чергу, є те, що курси, які викладалися в школах багатьох регіонів, розроблялися саме духовенством, яке спиралося на вікову традицію Церкви по ефективному донесенню до серця і розуму дитини духовно-моральних цінностей наших предків. Це повною мірою стосується і інших аспектів забезпечення викладання предмету духовно-моральної проблематики програм, методики, навчальних посібників та підручників, хрестоматій та інше.

Зміст цього предмету (чи предметів) обов'язково повинен враховувати доктринальні особливості основних конфесій, що діють в Україні. Попри їхнє різноманіття варіативність даного предмету не видається безмежною. В ньому повинні отримати своє відображення, скажімо, християнська моральна доктрина (православна, католицька, протестантська) та моральні доктрини ісламу та юдаїзму.

Паралельно з цим повинно відбутися очищення змісту шкільних дисциплін від агресивного атеїзму та насичення їх об'єктивним та адекватним знанням про релігію і Церкву. Це особливо стосується культурологічного та гуманітарного модуля освітніх програм, але не повинно оминати і фізико-математичного та природничого блоків знання.

Педагогам слід також дослухатися аргументів Церкви щодо запровадження нових дисциплін, укоріненіх інших освітніх традицій та подачі матеріалу, що стосується інтимних сторін людського життя. Ця робота складає собою другий блок завдань, пов'язаних із запровадженням духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес.

Третім пунктом комплексного розв'язання означеної проблеми повинно стати налагодження підготовки фахівців, здатних забезпечити повноцінне і ефективне донесення до дітей духовно-моральних цінностей. Поза всяким сумнівом цією роботою повинно опікуватися спеціально підготовлене учительство. Священство у цьому сенсі повинно реалізовувати себе в межах церкви, недільних шкіл, церковних гуртків та інше.

Отже, відповідь на питання «хто» повинен займатися цією справою є очевидною, але для того, щоб це стало реальністю треба ще немало зробити. Як справедливо зазначає голова Всеукраїнського православного педагогічного товариства протоієрей Анатолій Заговський «... ніякі системи, ніяке програмне викладання моральності нічого не варте без особистого впливу однієї людини. Доля майбутнього кожної нації в руках окремих особистостей. Ці особистості

вчителі шкіл, вихователі дитячих садків, котрі сіють ті чи інші начала в серця дітей... Сучасна система підготовки учителя, зазначає далі він, не готує його до усвідомлення власної педагогічної місії, не формує здатності виховувати в дитині відчуття сенсу свого життя». Скільки не існують мистецтво, філософія, наука і політика, їм до цих пір не вдалося дати людині відчуття сенсу свого життя, повного життя і безсмертя» [2], і що не менш важливо, цитований автор, відображаючи загальноцерковну точку зору на проблему співпраці Церкви зі школою, зазначає «В школі богословське знання покликане стати складовою органічною частиною в культурологічному і гуманітарному модулі освітніх програм. Богослужіння у поєднанні з відповідними знаннями надзвичайно бажані, однак вирішальне слово участі дітей у молитві належить батькам і відбувається у храмі» [3].

Відтак ідеться про запровадження цілісної системи підготовки та перепідготовки кадрів, створення підручників, навчальних програм та усього іншого, необхідного для запровадження шкільного курсу духовно-морального виховання. Вочевидь тут втрачено багато часу і згаєне доведеться надолужувати. На сьогодні існує ряд вищих навчальних закладів, які з об'єктивних причин є найближчими до виконання завдань, що постають. Опорними вищими навчальними закладами можуть стати ті, в яких уже готуються фахівці з теології та релігієзнавства, скажімо, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Чернівецький державний університет, Києво-Могилянська та Острозька академії та деякі інші вищі навчальні заклади. В кінцевому рахунку цю проблематику мають освоїти усі без виключення педагогічні вищі навчальні заклади країни, оскільки потреба у фахівцях такого профілю буде величезною, а в наступні роки школа буде відчувати їх брак. Цю прогалину в найближчі роки могли б до певної міри заповнити інститути післядипломної освіти.

До справи підготовки фахівців відповідного профілю для школи могла б підключитися Церква, особливо, наприклад, зважаючи на досвід підготовки учителів-катехитів Українською греко-католицькою церквою, чи фахівців у справі шкільництва Православних церков, єврейських шкіл, відповідних спеціалістів з мусульманського середовища та інших релігій, прибічники яких причетні до виховання підростаючого покоління. Фахівці, які набули необхідного досвіду в рамках тієї чи іншої конфесії, змогли б допомогти майбутнім педагогам набути навиків виховної роботи, що практикується в Церквах та релігійних організаціях, вдихнути душу у набуті ними знання.

У зв'язку зі сказаним особливого значення набуває також запровадження у світських вузах відповідного профілю спеціальності «Богослов'я», яку слід розглядати як філософсько-культурологічну спеціальність, а не різновид підготовки кадрів богословів для Церкви. У цій справі в останні роки намітився відчутний прогрес і робота тут наближається до завершення. Загалом, на те наше переконання, ми стоїмо лише на початку ще одного дуже важливого процесу, який можна визначити як конвергенцію двох освітніх пластів світської і духовної освіти, які, з рештою, беруть свій початок з одного кореня і розвиваються за взаємної допомоги та на спільну

користь у цілому світі.

На завершення слід сказати ще про один пласт проблем, розв'язання яких здатне цілковито зняти питання щодо дискримінації тієї чи іншої релігійної організації у процесі зближення Церкви зі світською школою. Церкві слід дозволити мати свої навчальні заклади усіх рівнів і типів, підготовка в яких відповідала б державним стандартам освіти, а самі вони патронувалися б релігійними організаціями.

Нині Закон України «Про освіту» не дозволяє релігійним організаціям виступати засновником таких навчальних закладів, в той час, коли фактично в Україні їх діють уже десятки. Ситуація, що складається, створює подвійний стандарт, коли закон велить одне, а життя диктує зовсім інше. Тут складається критична ситуація, і реальний стан речей тут доведеться визнати точно так, як ми сьогодні визнаємо необхідність запровадження духовно-моральної підготовки та виховання учнів.

Існування таких навчальних закладів загальноосвітня практика. Причому з огляду на особливий суспільний статус Церкви держава мала б іти на певні поступки у цій справі, скажімо, утримувати за власний кошт викладачів загальноосвітніх дисциплін у таких навчальних закладах, адже в них навчалися б наші діти, вихованням яких опікувалася б Церква. Ці навчальні заклади, природно, підлягали б контролю з боку відповідних органів освіти нарівні із усіма іншими навчальними закладами.

Законодавче забезпечення діяльності таких навчальних закладів, кількість яких у світі постійно зростає, їхня підтримка державою та інтегрування їх у єдину освітню систему, повністю відповідало б принципам плюралістичного суспільства, побудову якого проголошено і Україні.

Апріорі, визнаючи високі моральні стандарти, що їх виховує у своїх дітях релігійна сім'я, держава в такий спосіб не тільки до певної міри зняла б проблему множинності варіантів духовно-релігійного виховання у школі, яка неодмінно поставатиме, а що набагато важливіше, гарантуватиме продовження батьківського сімейного виховання в системі позасімейних навчально-виховних інституцій.

В той же час невиправдане збереження у виховній царині виключно однотипних закладів для усіх дітей та підлітків виглядає грубим порушенням прав людини, за які бореться плюралістичне суспільство. Тут державному чиннику важливо було б не припустити тієї ж помилки, результатом якої стало самоплинне запровадження духовно-релігійних предметів у школах багатьох регіонів країни, що робилося з численними порушеннями чинних законів і де ситуація тільки тепер буде виправлятися.

Ось ті основні кроки, які на нашу думку, слід було б здійснити, аби справа зміцнення моральних засад нашого суспільства насправді зрушила з місця. Спільна ж робота світської системи освіти і церкви ще більшою мірою зміцнила б його єдність та прислужилася б справі партнерської взаємодії Української держави і Церкви.

Література

1. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. К. Інформаційно-видавничий центр УПЦ, 2002. – С. 8 – 19;
2. Кардинал Йозеф Гюфнер. Християнське суспільне вчення. Львів: Свічачо. 2002. – С. 26 – 32.
3. Протоієрей Анатолій Заговський. Православ'я як духовно-моральне джерело української культури і освіти // Православний церковний календар, 2005 р. – К., Українська Православна Церква. Київська митрополія, 2004. – С.87.
4. Протоієрей Анатолій Заговський. Православ'я як духовно-моральне джерело української культури і освіти // Православний церковний календар, 2005 р. – К., Українська Православна Церква. Київська митрополія, 2004. – С.87.

УДК 130.2: 811.161.227

Муза Д.Е.

**ВОСТОЧНОХРИСТИАНСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ КАК
НОСИТЕЛЬНИЦА ЭСХАТОЛОГИЧЕСКОГО МОДУСА
СОЗНАНИЯ: К ГЕНЕАЛОГИИ ПРОБЛЕМЫ**

Статтю присвячено осмисленню проблеми цивілізаційної свідомості, зокрема, походженню та сучасній презентації есхатологічних уявлень. Дж.26

Одним из важных аспектов современных цивилизационных исследований, посвященных сверхпротиворечивой динамике западной цивилизации, и вовлекаемых в реализацию её проекта иных макроисторических субъектов, является пункт исторического финализма. Будучи своеобразным архетипом исторического мышления (И.В.Бойченко), только в XX столетии он был востребован в трех вариантах: 1) гегелевско-марксистско-фукуямовского или идеологического финализма; 2) экологического, репрессивно-разумного и технократического финализма (Римский клуб, Франкфуртская школа); 3) теологически и религиозно-философски транскрибируемого финализма (В.Соловьев, Н.Бердяев, П.Тейяр де Шарден).

Разумеется, к таким обобщающим приемам мыслителей различных мировоззренческих предпочтений и методологических ориентаций, во многом подвигла сама историческая реальность, но фактор X, интуитивно опознаваемый в виде Эсхатона, был известен до эпохи Модерна и её заката, в виде своеобразного исторического а priori. По большому счету это а priori заложено в текстах мировых религий, и христианства, в частности. Если признать, что религия Откровения «заосевала» Историю, иначе говоря, предписала